

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์และธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งและแน่นแฟ้นและเป็นความสัมพันธ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด จากลักษณะของความสัมพันธ์แบบที่มนุษย์ถูกควบคุมโดยธรรมชาติในสมัยก่อน ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบมนุษย์เอาชนะธรรมชาติ ในบางพื้นที่บนพื้นโลกมีลักษณะของความสัมพันธ์เป็นแบบมนุษย์กำลังถูกทำลายโดยธรรมชาติ สาเหตุที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวคือ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรโลก การเพิ่มขึ้นของประชากรมิใช่เพิ่มขึ้นเฉพาะปริมาณเท่านั้น แต่ยังเป็นการเพิ่มความต้องการทั้งในสิ่งที่จำเป็นและไม่จำเป็นสำหรับชีวิตอีกด้วย เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดแม้บางชนิดจะสามารถสร้างเสริมขึ้นมาได้ก็ตาม มิแนวนั้นว่าปัญหาความสัมพันธ์ดังกล่าวจะทวีความเข้มข้นและมีความรุนแรงมากขึ้น (มนัส สุวรรณ, 2539)

ปัจจุบันเมื่อกล่าวถึงประเทศที่กำลังพัฒนาหรือที่มีผู้เรียกชื่อที่ต่างกันออกไปว่าประเทศด้อยพัฒนาบ้างหรือประเทศในโลกที่สามบ้าง เราคงจะนึกถึงภาพลักษณะ และโครงสร้างของสังคมที่คนส่วนใหญ่ของประเทศเหล่านี้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากจนข้นแค้น มีการศึกษาต่ำ และมีสุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์ ประชากรของประเทศมักประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม อาศัยธรรมชาติเป็นหลัก และมีการใช้เทคนิคการผลิตแบบโบราณ รวมทั้งมีเป้าหมายในการผลิตเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งลักษณะนี้ทำให้ผลผลิตต่ำ ในขณะที่จำนวนพลเมืองของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ผลที่เกิดขึ้นก็คือรายได้เฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ต่ำ มีอาหารการกินไม่เพียงพอ ทำให้เกิดโรคขาดสารอาหารปรากฏอยู่ทั่วไป ปัญหาเหล่านี้ได้พอกพูนและเพิ่มความรุนแรงขึ้นทุกขณะ การพัฒนาเพื่อให้คนมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม จึงเป็นความจำเป็นและได้มีการกระทำกันอย่างจริงจังในประเทศกำลังพัฒนาในทุก ๆ ทาง ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม (คำรงค์ ฐานดี, 2537) นอกจากนี้แล้วการพัฒนาของโลกที่เร่งระดมใช้ทรัพยากรอย่างมาก ยังต้องพบกับขีดจำกัดทางนิเวศและสิ่งแวดล้อมด้วย ทรัพยากรธรรมชาติของโลกจะอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมอย่างหนัก และในขณะเดียวกันความสามารถของระบบนิเวศที่จะรองรับของเสียสารพิษสิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่ออกมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมกำลังมีแนวโน้มลดลงไป สิ่งแวดล้อมใน

โลกจะเป็นพิษมากขึ้น วิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาจะแผ่กระจายไปทั่วโลก (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535)

โลกของเรากำลังพัฒนาไปสู่ภาวะของ “วิกฤตการณ์ทางนิเวศ” มากขึ้นทุกที การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบตะวันตกที่แผ่กระจายทั่วโลก และในช่วงเวลาที่ผ่านมามนุษย์ได้คัดควหาประโยชน์จากโลกเพียงฝ่ายเดียว โดยมีได้ใช้ความพยายามอย่างจริงจังที่จะรักษาโลกให้อยู่ในสภาพที่น่าดู ซึ่งนับแต่ปี พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา มีรายงานเกี่ยวกับ “เรื่องโลก” ปรากฏออกมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งพอสรุปได้ว่าหากปล่อยให้แนวโน้มสถานการณ์ในปัจจุบันดำเนินการแบบนี้ต่อไป โลกของเราในปี พ.ศ. 2543 จะมีประชากรหนาแน่นมากขึ้น สิ่งแวดล้อมเป็นพิษมากขึ้น การพังทลายของระบบนิเวศเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ท่ามกลางความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ผู้คนจะพบกับความทุกข์ยากมากขึ้น และในที่สุดการล่มสลายของสังคมมนุษย์ทั่วโลกจะเกิดขึ้นตามมา โดยข้อสรุปดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า ในโลกที่มีขีดจำกัดทางทรัพยากรไม่อาจจะปล่อยให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างไร้ขอบเขตได้ เมื่อเป็นเช่นนี้การหลีกเลี่ยงวิกฤตการณ์ทางนิเวศ มนุษยชาติจะต้องเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต และการเปลี่ยนค่านิยมของคนอย่างสิ้นเชิง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536)

จากสภาพปัญหาที่มองเห็นและเป็นอยู่ ได้มีความพยายามแก้ไขทั้งจากรัฐและเอกชน โดยเฉพาะรัฐได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา แต่ปัญหาต่าง ๆ กลับหนักมากขึ้น เกิดการล้มละลายทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านในกว่าร้อยละ 85 ของหมู่บ้านที่มีกว่า 50,000 หมู่บ้าน นั่นคือ คนในหมู่บ้านเกือบหมดทั้งประเทศประสบความล้มละลายทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างรุนแรง ทั้งยังทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลาย (ประเวศ วะสี, 2532) การแก้ปัญหาโดยการพัฒนาสมัยใหม่ที่ผ่านมามีไม่ได้ทำให้ปัญหาลดลง เมื่อมองในด้านความคิดและความรู้แล้ว รัฐบาลและเอกชนไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาดั้งเดิมของสังคมไทย มักจะสนใจและนำความรู้จากต่างประเทศเข้ามาเป็นแม่แบบในการพัฒนา ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการที่ขัดแย้งกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นและสังคมไทย (ประเวศ วะสี, 2533)

ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ของสังคมไทย ได้มีปัญญาชนที่ทำงานใกล้ชิดกับคนในชนบทพบว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อจิตสำนึกอันดีงามของชาวบ้านในการอยู่ร่วมกันอย่างช่วยเหลือเกื้อกูล มีคุณธรรม มีการดำรงชีพอย่างเรียบง่าย สมถะ พึ่งตนเอง บากบั่นอดทนต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ อย่างไม่ย่อท้อ และเคารพในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มี (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2537)

สำหรับเป้าหมายของการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในภาคเหนือตอนบนนั้น มีความสำคัญในระดับนโยบายของรัฐโดยรวมอยู่ 2 ประการ คือ ด้านความมั่นคงของประเทศ อันเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยตามแนวชายแดนของประเทศและปัญหาเสถียรภาพและการปลูกฝิ่นซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ซึ่งผลจากการดำเนินการปฏิบัติการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งกฎระเบียบมติคณะรัฐมนตรี นโยบายพัฒนาคุณภาพชีวิต การจัดชั้นคุณภาพน้ำ การจำแนกพื้นที่ป่าไม้ การประกาศเขตอนุรักษ์ นโยบายการพัฒนาบนพื้นที่สูง โดยการจำแนกชุมชน รวมทั้งการดำเนินงานพัฒนาโดยองค์กรต่าง ๆ ชุมชนบนพื้นที่สูงต้องเผชิญกับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ปรับเปลี่ยนวิถีการเกษตร ปรับเปลี่ยนการปะทะสังสรรค์ติดต่อพัวพันกับสังคมภายนอกเพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ของชุมชน โครงสร้างของสังคมชุมชนบนพื้นที่สูงได้เปลี่ยนแปลงไป ที่สำคัญคือ การปรับเปลี่ยนค่านิยม ความเชื่อ และการยึดมั่นต่อประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งมีแนวโน้มของการปรับตัวต่อการรุกเข้ามาของกระแสจากภายนอก การปรับฐานการเกษตร จากการทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยควบคู่ไปกับการปลูกฝิ่นมาเป็นการเกษตรเพื่อปลูกพืชทดแทนและการเกษตรเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำ และการปรับวิถีชีวิตโดยผูกติดเข้ากับระบบบริการของรัฐ (อเนก นาคะบุตร, 2536)

ระบบการผลิตของชุมชนในอดีตเป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือเกษตรดั้งเดิม คือ การผลิตเพื่อกิน เพื่ออยู่ และใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก ทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน ใช้ควายเป็นผู้ช่วยทำงานในไร่นา อาศัยมูลสัตว์เป็นปุ๋ยบำรุงพืช และใช้อำนาจเหนือธรรมชาติรักษาและกำจัดศัตรูพืช ในการทำเกษตรกรรมดั้งเดิม จึงมีการพึ่งตนเองในระดับสูงโดยผ่านการพึ่งพาธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโลก คือ การปฏิวัติเขียว (Green Revolution) (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรแบบดั้งเดิม เป็นการทำการเกษตรกรรมแบบใหม่ที่ได้ผลผลิตสูง โดยมีการใช้พันธุ์พืชที่ผสมพันธุ์ขึ้นใหม่ ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และเครื่องจักรการเกษตร การเกษตรลักษณะนี้ได้เผยแพร่สู่ประเทศไทย ประมาณปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดผลกระทบกับชีวิตของชาวชนบทมากมาย คือ ต้องลงทุนมากขึ้นเพื่อให้ได้ผลผลิตมาก มีการขยายพื้นที่ จ้างแรงงาน ลงทุนซื้อเทคโนโลยี สารเคมี ทุ่มเทแรงงาน และเวลา จนต้องเลิกผลิตของที่ผลิตใช้ในครัวเรือนบางอย่าง ประกอบกับมีกระแสการบริโภคนิยมที่รุนแรง โดยการโฆษณาของสื่อมวลชนรูปแบบต่าง ๆ ทำให้มีการซื้อสินค้า ทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น เกิดความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด ระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญต่อจิตใจเปลี่ยนเป็นนับถือเงินเป็นสรวง ดังคำขวัญในยุคนี้ที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เมื่อต่างมุ่งหาเงินคนจึงมีเวลาให้แก่กันน้อยลง ความสัมพันธ์ในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไป

กล่าวโดยสรุป ความสามารถที่จะรับได้หรือความสามารถที่จะสนับสนุนการดำรงชีวิตของประชากรได้มากน้อยเพียงไรของชุมชนการเกษตรแบบยังชีพต้องพิจารณาจากสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 1) ความสามารถในการผลิตเชิงชีววิทยา (Biological productivity) ของสิ่งแวดล้อม เมื่อเทียบกับผลผลิตของอาหารและผลผลิตที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอย่างอื่น
- 2) ความง่ายของการที่สภาพสิ่งแวดล้อม สามารถถูกทำลายจากการประกอบกิจกรรมการเกษตรแบบยั่งยืน
- 3) คุณค่าทางโภชนาการของอาหารที่บริโภค ไม่ว่าจะผลิตได้เองโดยตรงหรือได้มาด้วยการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตทางการเกษตรรูปแบบอื่น
- 4) เกษตรกรที่ประกอบการเกษตรแบบยั่งยืนยังต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยทางเศรษฐกิจภายนอก ซึ่งตนเองไม่มีอำนาจต่อรองแต่กลับได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเสมอ เช่น ปริมาณและราคาสินค้าในระบบตลาด เป็นต้น มากน้อยเพียงไร (มนัส สุวรรณ, 2532)

จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้านการอยู่ร่วมสัมพันธ์และด้านความเชื่อด้วย ภายใต้ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น นโยบายของรัฐ การศึกษา การคมนาคม และสื่อสารมวลชน เมื่อคนในชุมชนต้องพบกับปัญหาต่าง ๆ มากมายที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จนถึงขั้นวิกฤต เช่น การล้มละลายของเกษตรกร ความยากจน คุณภาพชีวิตต่ำ ครอบครัวแยกกันอยู่ คนแก่ถูกทอดทิ้ง ชาวบ้านจึงหาทางออกด้วยการพยายามเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยย้อนกลับไปสู่คุณค่าเดิมในการพยายามพึ่งพาตนเอง ใช้ภูมิปัญญาที่สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงเกิดแนวความคิดทำการเกษตรและวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้ออำนวยต่อระบบนิเวศ และคำนึงถึงสถาบันครอบครัว ชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีต่อเกษตรกรทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพอนามัย และสิ่งแวดล้อม ประกอบกับมีการเผยแพร่ แนวความคิดนี้ในระดับสากลซึ่งคำนึงถึงระบบนิเวศ ผ่านขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย จึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิดและการปฏิบัติจริง ไปสู่ชุมชนชนบทและชุมชนบนพื้นที่สูงอย่างกว้างขวาง

การดำรงอยู่ของชุมชนบนพื้นที่สูงท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เน้นในเชิงเศรษฐกิจ ระบบการผลิตที่ต้องเพิ่มพูนผลผลิตด้วยการขยายที่ดิน การใช้ปุ๋ย การใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชและแมลงนั้น จะเป็นวิธีการที่ส่งผลกระทบต่อจัดการดูแลปกป้องฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นถือได้ว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความผิดพลาดในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่มุ่งเน้นการพัฒนาในแง่ของการใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตและอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยมีได้คำนึงถึงความจำกัดทางการนำทรัพยากรมาใช้ การ

กระจายตัวของประชากรและคุณภาพของประชากรที่จะรับการพัฒน ผลจากการยกระดับการดำรงชีวิต และการนำเทคโนโลยีไปใช้ในประเทศกำลังพัฒนาจะไม่เพียงแต่ทำลายวัฒนธรรมของประเทศเหล่านั้นเท่านั้น แต่ยังเป็นไปไม่ได้ที่จะแสวงหาทรัพยากรมาใช้ในการดำรงชีวิตเช่นนั้นได้อย่างเพียงพอ การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมมีมาตรการต่าง ๆ หลายวิธี เช่น การกำหนดมาตรฐานคุณภาพ การวางแผนการใช้ทรัพยากร การออกกฎหมายคุ้มครองและการส่งเสริมการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อม และการให้การศึกษาโดยเฉพาะในด้านการให้การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมนั้น ถือได้ว่าเป็นมาตรการที่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถาวร แต่วิธีการดำเนินการค่อนข้างจะซับซ้อนและผลที่ได้จะปรากฏออกมาในระยะยาว ด้วยความตระหนักที่ว่าไม่มีมาตรการอื่นใดที่จะแก้ไขความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมได้ดีไปกว่าการให้ความรู้ การปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม และ วัฒนธรรมในการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนทุกวัย ทุกอาชีพ อันจะนำไปสู่แสงสว่างทางปัญญา เพื่อให้บรรลุเป้าหมายปลายทางชีวิตคือ การมีชีวิตที่พอเหมาะสมควรแก่กำลังทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศที่จะอำนวยประโยชน์ที่ยั่งยืนถาวร และการดำรงชีพอยู่อย่างมีคุณภาพของมวลมนุษยชาติ

เนื่องด้วยเหตุภาวะของการพัฒนาที่นำไปสู่วิกฤตการณ์ทางนิเวศ มนุษยชาติจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีทางในการดำรงชีวิตและเปลี่ยนค่านิยมอย่างสิ้นเชิง มาตรการที่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถาวรคือการให้การศึกษาปลูกฝังอุดมการณ์ ความเชื่อและคุณค่า ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนทุกอาชีพ ซึ่งในกระบวนการพัฒนาภูมิปัญญานี้ องค์ความรู้ในท้องถิ่นจะมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการประสานเข้ากับระบบการให้ความรู้ และการส่งเสริมในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะศึกษาพัฒนาการของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง : กรณีศึกษาบ้านหล่อโฮ ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ซึ่งจะเน้นศึกษาพัฒนาการภูมิปัญญาและกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยชุมชน ในส่วนที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงการจัดการที่ดินทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะองค์ประกอบในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชุมชน ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการจัดการที่ดิน น้ำ ป่าไม้ องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ จะให้เห็นถึงแนวทางในการบูรณาการภูมิปัญญาระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาใหม่ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันจะเป็นแนวทางในการให้ความรู้เพื่อเป็นประโยชน์ระยะสั้นและยาวในการเพิ่มคุณภาพชีวิต การแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนตลอดจนการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง
2. เพื่อศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตร

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

พื้นที่เลือกศึกษาคั้งนี้คือ บ้านหล่อโฮ หมู่ 19 ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย ซึ่งประชาชนเป็นชาวไทยภูเขาเผ่าอาข่า โดยผู้วิจัยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังนี้

- เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นที่สูง เป็นป่าอนุรักษ์ต้นน้ำของแม่น้ำจัน
- เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับธรรมชาติดำรงวิถีชีวิตด้วยการเกษตร โดยแฝงแทรกด้วยภูมิปัญญาความเชื่อ ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณี
- เป็นชุมชนที่มีการดำเนินงานการเกษตรเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยกำหนดกฎระเบียบของชุมชนเอง

1.3.2 ขอบเขตของประชากร

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ประกอบด้วยบุคคลต่างสถานภาพทางด้านสังคมและบทบาทหน้าที่ มี 4 กลุ่ม คือ

- 1) กรรมการและเจ้าหน้าที่มูลนิธิ พัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชภ.)
- 2) กรรมการและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นเครือข่าย เช่น ศูนย์ประสานงานองค์กรเอกชนชาวเขา (ศอช.) เป็นต้น
- 3) กรรมการและเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐที่เป็นเครือข่าย เช่น ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาชาวเขา หน่วยงานทหารและตำรวจในพื้นที่ที่รับผิดชอบ โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงอำเภอแม่จัน หน่วยควบคุมไฟป่า และสำนักงานป่าไม้เขตเชียงราย
- 4) บุคลากรในชุมชนเป้าหมาย ได้แก่
  - (4.1) ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

(4.2) ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มอาชีพ ผู้อาวุโส และบุคคลที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมและสังคมของชนเผ่า

1.3.3 ขอบเขตของเนื้อหา

สำหรับขอบเขตของเนื้อหาศึกษาคอบคลุมประเด็นหลัก ดังนี้

1) บริบทของชุมชนที่ศึกษา ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมวิถีชีวิต ระเบียบแบบแผน ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ภายในชุมชน และสภาพทั่วไปของชุมชน

2) การพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการที่ดิน ประกอบด้วยการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรแบบดั้งเดิม ปรับเปลี่ยนไปสู่การบูรณาการกับการใช้ที่ดินแบบใหม่ (ปัจจุบัน) ในประเด็นต่อไปนี้

- การคัดเลือกพื้นที่เพื่อการทำกิน
- การถือครองและสิทธิที่ดินเพื่อการทำกิน
- การใช้ประโยชน์ที่ดิน/ระบบการใช้ที่ดิน
- กระบวนการผลิต
- ภูมิปัญญาในการจัดการที่ดิน

ทั้งนี้ครอบคลุมทั้งประเภท ระดับ และเป้าหมาย

3) กระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตร ประกอบด้วย

- เจือใจจากภายในชุมชนประกอบด้วย วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ เครื่องยาคู ปัญหาต้นทุนการผลิต และลักษณะทางนิเวศของชุมชน

- เจือใจจากภายนอกชุมชนประกอบด้วย ระบบการตลาด การส่งเสริมจากภาครัฐและภาคเอกชน การคมนาคมและเทคโนโลยีการสื่อสาร และนโยบายการพัฒนาบนพื้นที่สูง

เจือใจจากปัจจัยทั้งสองด้านนี้ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นในชุมชน 4 ด้าน คือ ความรู้ ทักษะ การปฏิบัติ และการเห็นคุณค่า

ส่วนผลของการเปลี่ยนแปลงการรับมาบูรณาการภูมิปัญญา ประกอบด้วย ความรู้เก่าที่คงอยู่ ความรู้เก่าที่หายไป ความรู้ใหม่ที่รับมาใช้บางอย่าง และความรู้ใหม่ที่รับมาใช้ทั้งหมด

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนการปรับเปลี่ยนของภูมิปัญญา หมายถึง การปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตของชุมชน แต่เดิมเป็นไปตามเงื่อนไขของธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ แรงงาน และทักษะด้านการเกษตรเป็นสำคัญได้แก่ การปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และพืชอื่นๆ ตลอดจนการหาของป่าเพื่อการยังชีพ ต่อมาเมื่อมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นประจวบกับการควบคุมจากรัฐที่เข้มงวด ทั้งด้านที่ดินทำกิน การอพยพเคลื่อนย้าย การทำไร่เลื่อนลอย และเหตุผลด้านความมั่นคง ชุมชนจึงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง รากฐานความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ ของชาวบ้านที่ได้สั่งสมสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นความรู้หรือทักษะที่ชาวบ้าน ชุมชนนั้น ๆ คิดขึ้นไว้เอง หรือรับการถ่ายทอดมาจากชุมชนอื่นในด้านการเกษตรกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังรวมความถึงองค์ความรู้ของชาวบ้านที่ได้พัฒนาขึ้น ให้เหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวบ้าน ได้แก่การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นต้น

ภูมิปัญญาใหม่ หมายถึง ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรของชาวบ้านที่ได้รับจากภายนอกชุมชน ซึ่งอาจเกิดจากบุคคลในชุมชนได้ไปสังเกต เรียนรู้มา หรือเกิดจากบุคคลคนภายนอกชุมชนจากองค์กรพัฒนาชุมชนของหน่วยงานรัฐ และเอกชน เข้ามาส่งเสริมความรู้และวิทยาการใหม่ๆ ให้กับชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาใหม่ในชุมชนอาจจะเก่าของชุมชนอื่น

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการดำเนินงานที่ร่วมมือกันระหว่าง ชุมชนชาวบ้าน และหน่วยงานของรัฐและเอกชน ทำการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงโดยให้กลุ่มบุคคล ชุมชน และองค์กร ได้มีโอกาสร่วมคิด ริเริ่ม วางแผน วางโครงการ ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผลในกิจกรรมที่ทำอยู่ โดยผ่านการตัดสินใจ การดำเนินงาน การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นสาธารณะ และประเมินผลเช่นเดียวกับเผยแพร่ข้อมูลนั้นๆอย่างเปิดเผย

การพึ่งพาตนเอง หมายถึง ชุมชนมีการจัดระบบในชุมชนของตนให้สามารถตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชนได้โดยมีแบบแผนทางเศรษฐกิจที่เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักและมีแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรม ที่มีศักยภาพดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง โดยพึ่งพาพึ่งเทคโนโลยีพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน เครือข่ายพลังกลุ่มชุมชน และการเลือกใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด โดยมีเป้าหมายเพื่อลดการพึ่งพาจากภายนอก กิจกรรมดังกล่าวอาจพิจารณาได้จาก การจัดการป่าชุมชน การปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์พื้นบ้าน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การเกษตรแบบยั่งยืน การสาธารณสุข

การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน การออมทรัพย์ และการแก้ปัญหาท้องถิ่น แต่ทั้งนี้ชุมชนอาจจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากร แนวคิด และพฤติกรรมเชิงกระตุ้นจากภายนอกชุมชนเข้ามาเสริมบ้าง

การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุนิยมจนล้มการพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานไปกับการพัฒนาบำรุงรักษาสภาวะแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม

การจัดการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร หมายถึง กิจกรรมหนึ่งของชุมชนที่กระทำในพื้นที่ โดยพัฒนาการผสมผสานร่วมกันระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาใหม่ เพื่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ลดการใช้สารเคมี ลดการพังทลายของดิน และลดการชะล้างหน้าดิน การปลูกพืชหมุนเวียนและพืชแนวระคับด้วยพันธุ์พืชที่เหมาะสม และเอื้อต่อการอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่าไม้

นวัตกรรมใหม่ หมายถึง การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ หรือวิธีปฏิบัติใหม่ ถูกประดิษฐ์หรือพัฒนาขึ้นมา ตัวอย่างเช่น การประดิษฐ์คิดค้นทางเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อใช้ประโยชน์ทางด้าน การเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อม การคิดค้นหาปุ๋ยอินทรีย์ที่มีประโยชน์ต่อพืช ดิน และสิ่งมีชีวิตใต้ดินที่เป็นประโยชน์ต่อพืช เช่น ไส้เดือน จุลินทรีย์ดินแทนการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ตลอดจนการคิดค้นหายากำจัดศัตรูพืชจากธรรมชาติแทนการใช้ยาปราบศัตรูพืชที่เป็นสารเคมีทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น